

REKONSTRUKTION af forsvundne elementer i ældre bygninger

Af Søren Vadstrup
Arkitekt m.a.a. forskningslektor
Soren.vadstrup@kadk.dk
Oktober 2013

Gråbrødre torv i København.

Nogle af de karakteristiske gavkviste fra barokken er rekonstrueret i 1900-tallet efter et gammelt stik af torvet fra 1750-erne, idet de var pillet ned på et tidspunkt.

Kun meget få ældre huse står helt uden ændringer fra opførelsen. Husejer efter husejer har forandret og forbedret efter behov. Det er nærmest en naturlov. Men det er langt fra altid sket på husets betingelser, d.v.s. i pagt med husets oprindelige arkitektur og indretning. Der er derfor ikke altid kommet et smukkere eller sager funktionelt hus ud af ombygningerne.

Men mange konkrete eksempler viser at ældre huse, der er blevet ødelagt af grimme ombygninger, vinduesudskiftninger, nye tagmaterialer, ombyggede eller nedlagte skorstenspiber, kan blive pæne og bevaringsværdige igen, hvis man ud fra sikre spor i huset *retablerer* de forsvundne eller ødelagte elementer.

Rådet til husejerne skal være, at hvis der er spor, enten på gamle tegninger eller synlige spor i huset, på at de væsentlige rum er slået sammen eller ændret i dimensionerne, bør man alvorligt overveje at rekonstruere de gamle rum. Disse er nemlig en så væsentlig del af husets arkitektur, at der er ret meget vundet for beboerne, og for husets arkitektur, ved dette indgreb.

Selvfølgelig er vores livsformer meget anderledes nu end for hundrede år siden el.lign., men filosofien er, at man som beboer skal lade det hus, man nu engang har købt, være med til at forme familiens livsformer - i stedet for det omvendte.

Rekonstruktioner af forsvundne elementer

I de fleste ældre huse er der ved opførelsen lagt stor vægt på den kunstneriske og arkitektoniske kvalitet - bl.a. harmoniske proportioner samt en gedigen, kvalitativ håndværksmæssig udførelse af alle husets detaljer. Det var bestemt ikke ligegyldigt, hvordan de så ud, som helhed eller i detaljen.

De fleste ældre huse er på denne måde et såkaldt "gesamt-kunstværk", hvor der er skabt en bevidst helhed mellem arkitekturen, husets hovedform og proportioner, husets indretning og rummenes proportioner samt de valgte dekorative elementer, materialer og overfladebehandlinger. Det gælder lige meget om der er tale om en herregårds hovedbygning eller et ydmygt etagehus på Brokvartererne i København. Hver især er de skabt som en bevidst helhed på hver sit kunstneriske, håndværksmæssige og økonomiske plan, eller ambitionsniveau.

Et ældre hus, der er bevaret nænsomt og kvalificeret afspejler stadig dets oprindelige anvendelse, de lokale byggetraditioner, det oprindelige materialevalg, periodens arkitektur, arkitektens og bygherrens særlige ønsker og smag, senere ejeres særlige ønsker og smag - i forskellige vægtninger.

Hvis man i dag rekonstruerer eventuelle forsvundne elementer på ældre huse, bør man i høj grad lægge sig dette på sinde. Man bør udføre de rekonstruerede komponenter fuldstændig som de var tidligere - stor set i alle detaljer og med de samme materialer og håndværksmetoder.

Et porthul, hvor den oprindelige port er forsvundet, er et oplagt sted at udføre en ny port, magen til den oprindelige, selv om man hverken har tegninger eller fotografier af denne. Kun størrelsen kan man være ret sikker på - den angiver selve porthullet. Men gården har andre gamle porte, som man kan tage udgangspunkt i med hensyn til dimensioner, detaljer, revler, beslag og samlingsmåde.

Faldgruber ved rekonstruktioner eller stilmæssige tilpasninger

Når man udfører en rekonstruktion af et forsvundet element i huset, eller helt nye elementer, f.eks. køkkener, udvendige lamper eller låger, der skal tilpasse sig den eksisterende bygning, rent stilmæssigt og arkitektonisk, er det vigtigt at man ikke falder i én af disse tre faldgruber, eller alle tre samtidigt:

1. Overromantisering.

Man forsøger at få huset, væggen, rummet, skorstenen, kvisten, døren, lampen, lågen til at se ekstra gammel ud ved at gøre den kunstigt grov ('havregrødstapet'), ekstra 'krøllet' (messing dørgreb), overlæsset og dekoreret (loftstuk), overbroderet og snoet (snoede skorstene) og med flest mulige kunstige hammermærker, sprosser eller fyldinger - i en grad, der aldrig har fandtes på gamle bygninger eller bygningsdele.

2. Overdimensionering

De nye bygningsdele bliver for kraftige og bombastiske, og derudover ofte også for stive, retvinklede og lodrette. Det kommer til at se forkert ud sammen med de gamle, mere skæve og spinkle bygningsdele. Vi skal ramme en balance mellem det kunstigt 'overkrøllede' og det alt for stive, rette og kraftige. De klassiske materialer og håndværksmetoder klarer ofte dette, nærmest 'af sig selv'.

3. Overfladisk mismask

Nye og gamle materialer og stilarter blandes på en ahistorisk måde, så resultatet, trods formentlig gode hensigter, bliver et tilfældigt og overfladisk mismask eller sammensurium af alt muligt. De fleste nye standard vinduer, der forsøger ligne gamle vinduer, roder eksempelvis materialer, stilarter og detaljer sammen på en hovsa-agtig, falsk og grim måde, der ikke passer til gamle bygninger. På trods af at de af al kraft forsøger dette.

Kilderækkefølge ved rekonstruktioner

Den situation, hvor et ældre hus' originale vinduer er forsvundet og erstattet med nye, er desværre ikke ualmindelig i dagens Danmark. Det sker faktisk hver dag. Tilsvarende kan en fin gammel skorsten være om bygget til en kedelig 70-er-skorsten, der ikke passer til huset.

Men hvordan finder man så ud af, hvordan det oprindelige element har set ud, eller hvis dette ikke kan oplyses, hvordan man så gør. Man kan da gå frem på følgende måde:

1 **Husets alder.** Man starter med at finde frem til husets opførelsesår så præcist som muligt. Hvis opførelsesåret ikke kan fremskaffes arkivalsk, f.eks. gennem kommunen, lokalarkivet (bl.a. brandtaksationer), lokalmuseet, kan man "sjusse" sig frem ved at analysere husets konstruktion, husform, detaljering (døre, indfatninger, udhæng, murdetaljer, sokkel etc.). En meget præcis metode er dendrokronologisk datering af noget af tømmeret. Husets opførelsesår er altafgørende for selve udformningen og detaljeringen af de nye vinduer.

2 **Gamle billeder.** Hvis man kan finde gamle billeder af huset fra før vinduesudskiftningen, er det en meget stor hjælp. Fotografier er mest pålidelige, men malerier, tegninger etc. kan bringe os længere tilbage i tid. Disse kan eventuelt efterspores på egnens lokalarkiv, hos familie eller naboer til husets tidligere ejere.

Ved hjælp af disse billeder kan man rekonstruere vinduernes eller dørenes omtrentlige størrelser, rude-opdelinger og oprindelige placeringer, skorstenenes omtrentlige udseende osv.

3 **Spør i bygningen.** Samtidig undersøger man bygningen grundigt for alle spor efter de gamle vinduer, døre, skillerum m.v. Det kan være "overlevende" eksemplarer eller rester f.eks. i en taggavl, i udhuse eller kældervinduer. Disse kan oplyse om de oprindelige profiler på rammer, karme, poste samt andre detaljer.

4 **Egnstraditioner.** Finder man ikke disse spor, kan man gå på jagt på egnen og finde bygninger på samme alder og konstruktion, der har deres oprindelige vinduer, døre, udvendige trapper i behold. Man går ikke meget galt i byen ved at "kopiere" detaljerne herfra, da de sandsynligvis er fremstillet af samme håndværksfirma - der ofte har anvendt de samme profilhøvl og andet i lange perioder.

Derudover er der ofte oplysninger om lokal byggeskik i forhold til bl.a. vinduer, døre og andre husdetaljer i de forskellige *Bygningsregistrarer*, fra mange egne af landet, som Nationalmuseet og Fredningsstyrelsen har udgivet i samarbejde med lokale museer og kommuner i årene 1975-90. Endvidere kan man også finde visse oplysninger i de *Kommuneatlaser*, som Planstyrelsen og Skov- og Naturstyrelsen, nu Kulturarvsstyrelsen, har udgivet siden 1987. Spørg efter disse i den lokale kommune eller på det lokale museum.

5 **Tidsnøgle.** Hvis alle disse bestræbelser ikke har båret frugt, eller som supplement hertil, kan man benytte følgende grove 'tidsnøgle' til udformning og detaljering af vinduer i Danmark. Nøglen giver et meget overordnet udviklingsforløb, hvor der imidlertid kan være store forskydninger og variationer ude omkring i landet. Men netop derfor kan nøglen trods alt komme til at passe rimeligt godt. For døre, smedearbejder, støbejernsdetaljer osv. kan der opstilles tilsvarende 'tidsnøgler'

Efter samme fremgangsmåde kan man rekonstruere tabte stukdekorationer, udvendige facadedekorationer, skorstene, ildsteder, udvendige og indvendige døre, indfatninger, gulve m.v.

Håndværksmæssige principper – den konkrete udførelse

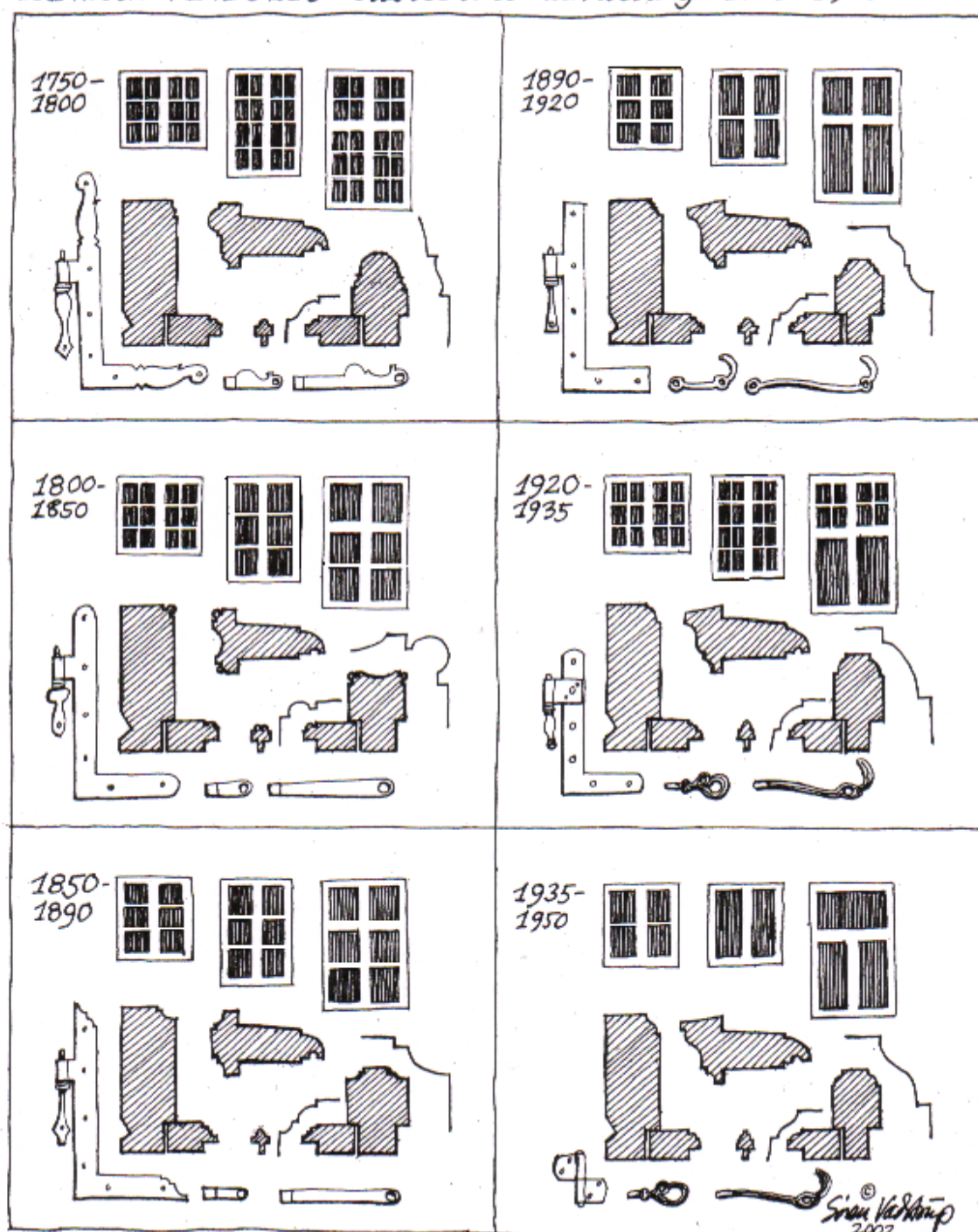
Når man udfører den rekonstruerede bygningsdel eller det nye element, der skal tilpasse sig det gamle hus stilmæssigt og arkitektonisk, er det vigtigt at dette ikke bliver hverken overromantiseret, overdimensioneret eller et mismask af materialer, metoder eller stilarter.

Det handler i stedet om:

- 1 Ærlighed - følg den oprindelige udførelse – uden kompromisser
- 2 Tilpasning - spil sammen med de eksisterende elementer – arkitektonisk og stilmæssigt
- 3 Enkelhed, prunkløshed og stilfærdighed. Ikke overlæsset, overbroderet eller overspillet.
- 4 Byg på erfaring - anvend de traditionelle, ægte og ærlige materialer
- 5 Helhed - skab arkitektonisk helhed – både i forhold til detaljen og til den samlede bygning

Tidsnøgle til danske vinduer 1750 – 1950

Denne TIDSNØGLE til danske vinduestyper fra 1750-1950 kan bruges, hvis det oprindelige vindue i en bygning er forsvundet, og man ønsker at isætte et nyt vindue, en rekonstruktion, der er tilpasset husets alder og stil.

Baggrunden er at man derved rammer tonen i bygningen langt bedre end diverse standard vinduestyper på markedet, der kun har én type profiler og derudover har forkerte beslag, overflader og rudeglas.

Hvis huset i øvrigt repræsenterer en gourmet-middag af høj karat, serverer man jo heller ikke en gang sveden havregrød med klumper som start, men finder en ret, der svarer til det øvrige i kvalitet, smag og æstetisk udtryk.

Byg grimme og utilpassede skorstenspiber om til pæne

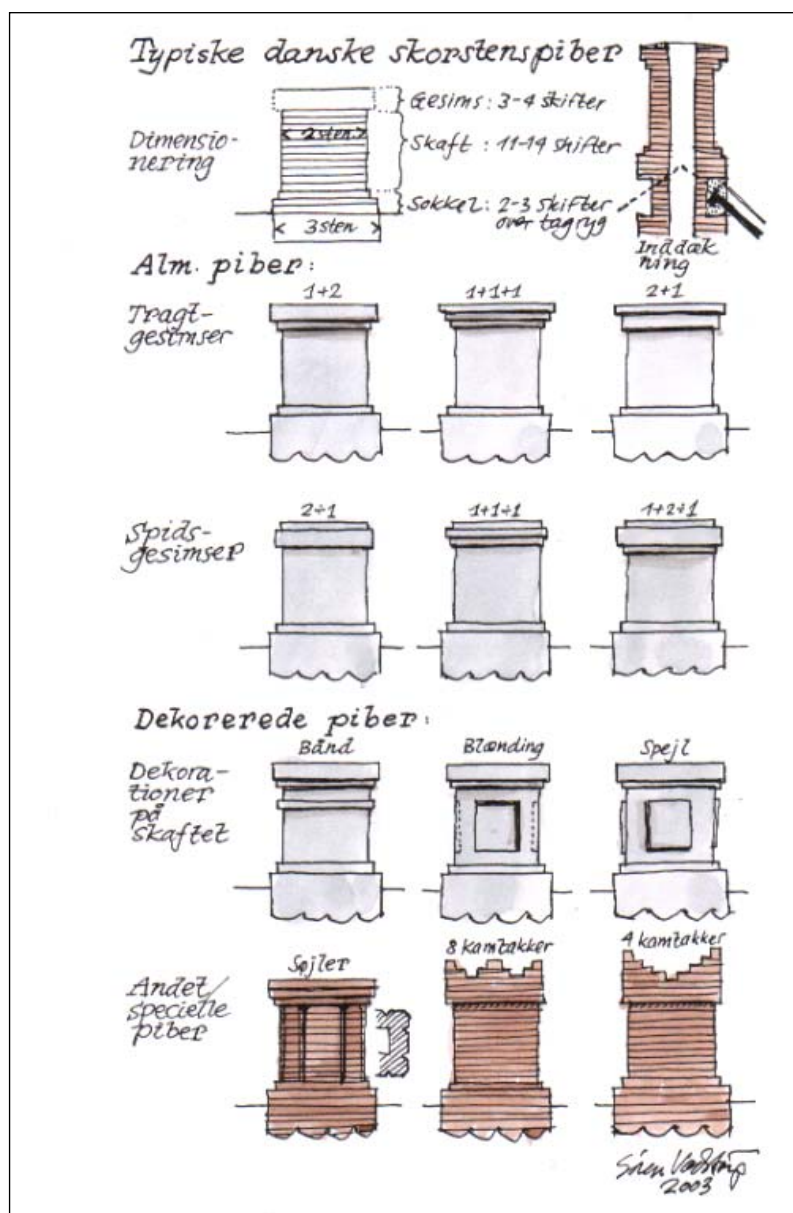
Mange fine gamle skorstenspiber på ældre huse er blevet bygget om til kønsløse 1970-er-skorstene uden sokkel, skaft og gesims. Men det kan der rådes bod på næste gang skorstenen skal istandsættes.

Før

Efter

Tegningen viser de 6 almindeligste standard-piber. På præstegården, og andre lidt mere statusbetonede huse i byen eller landsbyen, skulle skorstenspiben afspejle dette.

Derfor ser de dekorerede skorstenspiber forkerte og direkte komiske ud på 'almindelige' huse, hvor det kan minde om en lille jolle, der får bovspyd og galionsfigur.

1920

2001

2008

Den tabte helhed kommer ofte tilbage, når man rekonstruerer et ændret eller forsvundet bygningselement 'tilbage' til det oprindelige udseende. Dette hus havde tidligere haft et meget flot og markant stengærde, hvilket kunne ses på gamle fotografier. Men det kunne det jo snart få igen, med samme flotte arkitektoniske virkning som før.

Rekonstruktion af rumindretning m.v.

Forsvundne skillevægge vil som regel efterlade sig spor i huset, f.eks. i gulvet, i loftet eller loftbjælkerne. Er alt væk, kan gamle bygningstegninger - måske ikke over det aktuelle hus men et tilsvarende, bruges. I et gammelt bondehus vil årstallet for opførelsen være nok for den kyndige til at kunne rekonstruere den oprindelige planløsning - inklusive diverse forsvundne ildsteder, bagerovn, øverstestue og huggehus m.v. Ikke at alt dette partout skal rekonstrueres, men bruges til at gøre ejeren opmærksom på husets historie og den udvikling, der har fundet sted, samt de kvaliteter, f.eks. nogle af de oprindelige rum i huset, har indeholdt.

Skillevæggene bør ikke udføres som simple gipsvægge på stålprofiler, men bygges op i den konstruktion, de oprindeligt har været, eksempelvis mursten og puds eller brædder, rørvæv og puds. Døre og indfatninger fremstilles som nøjagtige kopier, rekonstrueret efter tilsvarende døre og indfatninger i tilsvarende huse på egnen, eller tillempede udformninger, for at vise tidsforskellen. Man bør holde sig langt fra standard-indfatninger, standard-fyldingsdøre eller standard-plastikstuk, der konsekvent har helt forkerte, dårligt proportionerede og "uhistoriske" dimensioner, profileringer og detaljer. Det er ikke et "dekoratørjob", vi er i gang med, men en "finden tilbage" til husets oprindelige og særlige karakter.

Gulvbrædder udføres som massive planker med fer og not - men uden indfræsede "spor" i bagsiderne. Lofterne udføres som pudsede lofter af kalkmørtel på brædder og rørvæv.

Kachelovnsnische, rekonstrueret formmæssigt, farvemæssigt og håndværksmæssigt efter spor i huset, der er fra 1730.

Marmoreringen, stafferingen, farverne og den enkle form på nichen - udført i høj håndværksmæssig kvalitet med de klassiske materialer - tilfører rummet et stilmæssigt løft, som langt overgår hvad man kunne have fundet på af moderne påhit.

Selve ovnen er langt nyere, fra 1920-erne, men har ingen problemer med at passe godt til denne placering.